

**आर्थिक वर्ष २०६९।७० को दोश्रो त्रयमासमा भएको विदेशी विनिमय
कारोवार गर्न इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाहरुको कारोवार तथा निरीक्षण
सम्बन्धी त्रैमासिक प्रतिवेदन**

(क) पृष्ठभूमी

१. विदेशी विनिमय नियमित गर्ने ऐन, २०१९ को दफा (३) ले विदेशी विनिमय सम्बन्धी कारोवार गर्न चाहने व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संस्थाले नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजत लिनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। इजाजत प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्था बाहेक यस बैंकबाट विभिन्न ३ प्रकारको विदेशी मुद्रा कारोवारको इजाजत प्रदान गर्ने गरिएको छ (क) मुद्रा विप्रेषणको कारोवार गर्ने (ख) मनि चेञ्जर (मुद्रा सटही) सम्बन्धी कारोवार गर्ने, र (ग) विदेशी व्यक्ति फर्म कम्पनीलाई सेवा विक्री गरे वापत आफ्ना ग्राहकहरुबाट विदेशी मुद्रा स्वीकार गर्ने। उपरोक्त तीन किसिमका विदेशी मुद्रा सम्बन्धी कारोवार गर्ने संस्थाको इजाजत लिने प्रकृया एवं त्यस्ता संस्थाहरुले गर्ने कार्यलाई व्यवस्थित गर्न मुद्रा विप्रेषण विनियमावली, २०६७; मनि चेञ्जर विनियमावली, २०६७; र विदेशी विनिमय कारोवार इजाजतपत्र तथा निरीक्षण विनियमावली, २०६७ कार्यान्वयनमा रहेका छन्। यस अतिरिक्त मुद्रा विप्रेषण तथा मनि चेञ्जर सम्बन्धी काम गर्ने संस्थाहरुको कारोवारलाई थप व्यवस्थित एवं नियमित र विदेशी विनिमय व्यवस्थापनको कार्यलाई थप प्रभावकारी बनाउन चालु आर्थिक वर्षको प्रथम त्रयमासमा मुद्रा विप्रेषणको कार्य गर्ने संस्थाको निरीक्षण कार्यविधि, २०६९ र मनि चेञ्जरको कार्य गर्ने संस्थाको निरीक्षण कार्यविधि, २०६९ तर्जुमा भई लागू भइसकेको छ। आर्थिक वर्ष २०६९।७० को पौषमासान्तसम्म ४७ वटा रेमिट्यान्स कम्पनी, १६७ मनि चेञ्जर, ११८ होटल, ८१२ ट्रेकिङ्ग, ९५४ ट्राभल्स र १८ वटा अन्य संस्थाहरुको विदेशी मुद्रा कारोवारको इजाजत कायम रहेको छ।
२. विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत रहेको निरीक्षण तथा अनुगमन फाँटबाट मुख्य रूपमा २ वटा कार्यहरु हुँदै आएको छ।
- (१) इजाजत प्राप्त संस्थाहरुले विभागमा बुझाउनुपर्ने मासिक कारोवार विवरण नियमित गर्न लगाउने, नियमित भए, नभएको अनुगमन गर्ने र कारोवारको एकिकृत तथ्यांक विवरण तयार गर्ने।
- (२) वार्षिक कार्ययोजनामा तोकिए वमोजिम इजाजत प्राप्त संस्थाहरुको निरीक्षण तथा अनुगमन गरी प्रतिवेदन तयार गर्ने र प्रचलित कानून, यस बैंकको निर्देशन उल्लंघन भएको पाइएमा कारवाही प्रकृया अधि वढाउने।
३. आर्थिक वर्ष २०६९।७० को विभागिय वार्षिक कार्ययोजनामा इजाजत प्राप्त संस्थाहरुको दोश्रो त्रयमासदेखि त्रयमासिक प्रतिवेदन तयार गर्ने उल्लेख भएकोमा प्रथम त्रयमासदेखि नै गरिएकोमा यसलाई निरन्तरता दिइएको छ। यो प्रतिवेदन मुख्यतया: चार खण्डमा बाडिएको छ। दोश्रो खण्डमा इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाहरुको कारोवार विवरण, तेश्रो खण्डमा निरीक्षण र कारवाही विवरण र अन्तिम खण्डमा निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ।

(ख) इजाजत प्राप्त संस्थाहरु मार्फत भएको विदेशी मुद्रा प्रवाह

४. यस बैंकबाट विदेशी विनिमय कारोवार गर्न इजाजतपत्र प्राप्त रेमिट्यान्स कम्पनी, मनिचेञ्जर, होटल, ट्राभल्स, ट्रेकिङ्ग, एअरलाइन्स, कार्गो तथा अन्य कम्पनी (व्यक्ति, फर्म, कम्पनी तथा संस्था) हरुको नियमित तथा विशेष निरीक्षण गरी मासिक कारोवार विवरण

अनिवार्यरूपमा पेश गर्नु पर्ने व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्ने गरिए पश्चात इजाजतपत्र प्राप्त व्यक्ति, फर्म, कम्पनी तथा संस्थाहरूले मासिक कारोवार विवरण पेश गर्ने कार्य भएको छ । विगतमा इजाजतपत्र प्राप्त व्यक्ति, फर्म, कम्पनी तथा संस्थाहरूले नियमितरूपमा कारोवार विवरण पेश गर्ने नगरेको हुँदा सम्बन्धित विनियमावलीमा कारवाहीको व्यवस्था समेत भएको, अनुगमन कार्य प्रभावकारी बनाइएको तथा तथ्यांक नियमित पोस्टिड गरी प्रतिवेदन समेत तयार पार्न थालिएकोले यसमा सुधार आएको हो । विदेशी मुद्रा कारोवार गर्ने संस्थाहरूले अग्रेजी महिना अनुसार कारोवार विवरण तयार गरी पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था भए अनुसार अग्रेजी महिनाको नोभेम्बर २०१२ देखि अर्को वर्ष जनवरी २०१३ सम्म तीन महिनाको विवरण आर्थिक वर्ष २०६९।७० को दोश्रो त्रयमासको प्रतिवेदनको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसै गरी दोश्रो त्रयमाससम्म (६ महिना सम्मको) तालिका (ख) मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका (क)
विदेशी मुद्रा कारोवारको स्थिति (दोश्रो त्रयमास)

(अमेरिकी डलर हजारमा)

संस्था विवरण	२०१०-२०११ नोभेम्बर- जनवरी	२०११-२०१२ नोभेम्बर- जनवरी	२०१२-२०१३ नोभेम्बर- जनवरी	% परिवर्तन २०११-२०१०	% परिवर्तन २०१२-२०११
रेमिट्यान्स	३८,९०,९८	५०,२८,६३	५२,५५,६७	२९.२४	४.५२
मनिचेन्जर	१,४६,२८	४,१४,२०	२,५६,६६	१८३.२	-३८.०३
होटल	७५,७७	१,२३,७२	१,००,३९	६३.२८	-१८.८६
ट्रेकिङ	८३,९७	१,१५,८५	१,०१,९०	३७.९७	-१२.०४
ट्राभल्स	४३,६३	७७,७७	६९,८०	७८.२५	-१०.२५
अन्य	९,१९	२५,०९	४७,२१	१७३	८८.१६
जम्मा	४२,४९,८२	५७,८५,२६	५८,३१,६३	३६.१३	०.८०

५. सन् २०११ को नोभेम्बर, डिसेम्बर र २०१२ को जनवरी तीन महिनामा रेमिट्यान्स कम्पनी, मनिचेन्जर, होटल ट्रेकिङ, ट्राभल्स र अन्य कम्पनीहरू मार्फत् भएको विदेशी विनिमयको प्रवाहमा उल्लेख्य वृद्धि भएको थियो । उक्त संस्थाहरूको कारोवार सन् २०१० को सोही अवधिको तुलनामा क्रमशः २९.२४ प्रतिशत, १८३.२० प्रतिशत, ६३.२८ प्रतिशत, ३७.९७ प्रतिशत, ७८.२५ प्रतिशत र १७३.०० प्रतिशतले वृद्धि भई क्रमशः ५०,२८,६३ हजार, ४,१४,२० हजार, १,२३,७२ हजार, १,१५,८५ हजार, ७७,७७ हजार र २५,०९ हजार वरावर अमेरिकी डलर पुगेको थियो । उपरोक्त तीन महिनामा भएको कुल कारोवार अघिल्लो वर्षको सोही अवधिको तुलनामा ३६.१३ प्रतिशतले वृद्धि भई ५७,८५,२६ हजार अमेरिकी डलर वरावर विदेशी मुद्रा आप्रवाह भएको थियो । गत वर्ष विदेशी मुद्रा कारोवारमा उल्लेख्य वृद्धि हुनुमा विप्रेषण आप्रवाह तथा पर्यटन व्यवसायमा भएको उत्साहजनक वृद्धि साथै यस विभागबाट तथ्यांक अनुगमन कार्यलाई जोड दिइएकोले हो । तर, २०१२ को नोभेम्बर, डिसेम्बर र २०१३ को जनवरी तीन महिनामा उपरोक्त संस्थाहरू मार्फत् भएको कुल विदेशी मुद्रा आप्रवाहमा रेमिट्यान्स कम्पनीहरूको अंश ९० प्रतिशत भन्दा बढी रहेको र रेमिट्यान्स कम्पनीहरूमा भएको वृद्धिको कारणले अन्य क्षेत्रहरूबाट भएको आप्रवाहमा कमी आए तापनि कुल आप्रवाहमा सन् २०११ को तुलनामा ०.८० प्रतिशतले न्यूनरूपमा भए पनि वृद्धि भएको देखिन्छ । प्राप्त तथ्यांक अनुसार, रेमिट्यान्स कम्पनी तर्फ ४.५२ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ, भने मनि चेन्जर तर्फ ३८.०३ प्रतिशत, होटल तर्फ १८.८६ प्रतिशत, ट्रेकिङ तर्फ १२.०४

प्रतिशत, ट्राभल्स तर्फ १०.२५ प्रतिशतले कमी आएको छ भने र अन्य तर्फ ८८.१६ प्रतिशतले विदेशी मुद्रा प्रवाहमा वृद्धि आई उपरोक्त संस्थाहरुबाट क्रमशः ५२,५५,६७ हजार, २,५६,६६ हजार, १,००,३९ हजार, १,०१,९० हजार, ६९,८० हजार र ४७,२१ हजार वरावर अमेरिकी डलर आप्रवाह भएको छ । समग्रमा सन् २०१२ को नोभेम्बर, डिसेम्बर र २०१३ जनवरीसम्म (२०६९।७० को लगभग दोश्रो त्रयमास) मा कारोवार ०.८० प्रतिशतले वृद्धि भई अमेरिकी डलर ५८,३१,६३ हजार वरावर विदेशी मुद्रा प्रवाह भएको छ । विद्युतीय कारोवारमा वृद्धि भएको अवस्थाले गर्दा पर्यटकहरुबाट नगद भन्दा कार्डको प्रयोग वढी गर्न थालेको तथा समीक्षा अवधिमा पर्यटक आगमन संख्यामा कमी आएकोले कारोवारमा कमी आएको बताइएको छ । तापनि समग्रमा देशभित्र भित्रिने रेमिट्यान्स कम वृद्धि भएको देखिएकोले विदेशी विनिमयको अनौपचारिक कारोवार बढे/नबढेको सम्बन्धमा चनाखो हुनुपर्ने देखिन्छ ।

तालिका (ख)
विदेशी मुद्रा कारोवारको स्थिति (दोश्रो त्रयमाससम्म)

(अमेरिकी डलर हजारमा)

संस्था विवरण	२०१०-२०११ अगष्ट- जनवरी	२०११-२०१२ अगष्ट- जनवरी	२०१२-२०१३ अगष्ट- जनवरी	% परिवर्तन २०११-२०१०	% परिवर्तन २०१२-२०११
रेमिट्यान्स	७६,५५,६८	१,०४,२६,३३	१,०३,७४,५४	३६.१९	-०.५०
मनिचेन्जर	३,२१,१५	१०,३६,८९	५,११,०३	२२२.९	-५०.७२
होटल	१,४९,०२	२,११,७६	१,९४,०९	४२.१	-८.३४
ट्रेकिङ	२,२९,४३	२,६९,११	२,७४,१२	१७.३	१.८६
ट्राभल्स	९३,०१	१,३०,१५	१,२१,२०	३९.९३	-६.८८
अन्य	१८,२०	५६,४३	१,४४,३०	२१०.१	१५५.७०
जम्मा	८४,६६,४९	१,२१,३०,६७	१,१६,१९,२८	४३.२८	-४.२२

सन् २०११ को अगष्ट देखि २०१२ को जनवरीसम्म छ महिनामा रेमिट्यान्स कम्पनी, मनिचेन्जर, होटल ट्रेकिङ, ट्राभल्स र अन्य कम्पनीहरु मार्फत् भएको विदेशी विनिमयको प्रवाहमा उल्लेख्यरूपमा नै वृद्धि भएको देखिन्छ । उक्त संस्थाहरुको कुल कारोवार सन् २०१० को सोही अवधिको तुलनामा ४३.२८ प्रतिशतले वृद्धि भई १,२१,३०,६७ हजार अमेरिकी डलर वरावर विदेशी मुद्रा आप्रवाह भएको देखिन्छ । त्यस्तै २०१२ को अगष्ट देखि २०१३ को जनवरीसम्म छ महिनामा उपरोक्त संस्थाहरु मार्फत् भएको कुल विदेशी मुद्रा आप्रवाहमा रेमिट्यान्स कम्पनीहरुको अंश करिव ९० प्रतिशत रहेको र रेमिट्यान्स कम्पनी लगायत अन्य क्षेत्रहरुमा भएको कमीको कारणले ट्रेकिङ र अन्य क्षेत्रमा वृद्धि भए तापनि कुल आप्रवाहमा सन् २०११ को तुलनामा ४.२२ प्रतिशतले कमी आई अमेरिकी डलर १,१६,१९,२८ हजार वरावर विदेशी मुद्रा प्रवाह भएको छ ।

(ग) स्थलगत निरीक्षण अनुगमन तथा कारवाही स्थिति

६. यस बैंकबाट विदेशी विनिमय कारोवार गर्न इजाजतपत्र प्राप्त रेमिट्यान्स कम्पनी, मनिचेन्जर, होटल, ट्राभल्स, ट्रेकिङ, एअरलाइन्स, कार्गो तथा अन्य कम्पनीहरुको निरीक्षण गर्ने वार्षिक कार्ययोजना बमोजिम विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभागको निरीक्षण तथा अनुगमन फाँटबाट आर्थिक वर्षको दोश्रो त्रयमास अवधिमा नियमित तर्फ ८७ वटा संस्थाको स्थलगत निरीक्षण गरिएको छ भने एउटा मनिचेन्जरहरुको विशेष निरीक्षण गरिएको छ ।

इजाजतपत्र प्राप्त व्यक्ति, फर्म, कम्पनी तथा संस्थाले गरेका कारोवारहरूको निरीक्षण तथा सोही अवधिसम्मको अपरिष्कृत वित्तीय विवरणको समीक्षा गरी सोको आधारमा देखिएका कमी कमजोरीतर्फ ती संस्थाको ध्यानाकर्षण गराउनु, संस्थागत सुशासन कायम गर्न लगाउनु, विदेशी मुद्रा अपचलन हुन नदिन तथा विदेशी मुद्राको अनौपचारिक कारोवारलाई निरुत्साहित गरी औपचारिक कारोवार बढाउन आवश्यक निर्देशन तथा सुझावहरू दिनु निरीक्षणको मुख्य उद्देश्य रहेका छन् । निरीक्षण गर्दा देहायका उद्देश्य हासिल गर्ने गरी स्थलगत निरीक्षण गर्ने गरिएको छ ।

- (क) यस बैंकबाट विदेशी विनिमय कारोवार सम्बन्धमा जारी इ.प्रा. परिपत्र, विनियमावली, निर्देशनहरू तथा इजाजतपत्र प्रदान गर्दा तोकिएका शर्तहरू पालना भए/नभएको,
- (ख) इजाजतपत्र प्राप्त विप्रेषण/मनिचेन्जर/ट्राभल्स/ट्रेकिङ्ग/होटल/एअरलाइन्स कागर्गो लगायतले आवश्यक नीति नियमहरू तयार गरे/नगरेको तथा तयार गरिएका नीति, नियम र कार्यविधिको प्रभावकारी कार्यान्वयन भए /नभएको,
- (ग) इजाजतपत्र प्राप्त व्यक्ति, फर्म, कम्पनी तथा संस्थाको व्यवस्थापन तथा आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली प्रभावकारी भए/नभएको,
- (घ) इजाजतपत्र प्राप्त व्यक्ति, फर्म, कम्पनी तथा संस्थाको उद्देश्य अनुरूप कार्य सम्पादन गरे/नगरेको,
- (ङ) इजाजतपत्र प्राप्त व्यक्ति, फर्म, कम्पनी तथा संस्थाको समग्र वित्तीय विवरण एवम् यस बैंकमा पेश गर्नुपर्ने नियमित विवरण यस बैंकबाट निर्धारित ढाँचा अनुरूप भए/नभएको ।

मनिचेन्जरहरूको निरीक्षण तथा कारवाही स्थिति:

- ७. यस बैंकबाट मनिचेन्जर सम्बन्धी विदेशी विनिमय कारोवार गर्न इजाजतपत्र प्राप्त गरी संचालनमा रहेका १६७ मनिचेन्जरहरू मध्ये आर्थिक वर्ष २०६९।७० को दोश्रो त्रयमास अवधि (कार्तिक देखि पौष)मा ६३ वटा संस्थाको नियमित निरीक्षण तथा अनुगमन र एउटा संस्थाको विशेष अनुगमन निरीक्षण सम्पन्न भएको छ । निरीक्षणका क्रममा कैफियतका रूपमा यस बैंकबाट विदेशी विनिमय कारोवार सम्बन्धमा जारी इ.प्रा. परिपत्र, विनियमावली, निर्देशनहरू तथा इजाजतपत्र प्रदान गर्दा तोकिएका शर्तहरू पालना गरेको नपाइनुका साथै भारतीय रुपैया कारोवार गर्दा यस बैंकले निर्धारण गरेको व्यवस्था अनुरूप भएको नपाइएकोले आवश्यक कारवाही गरिएको छ ।
- ८. मनिचेन्जर सम्बन्धी कारोवार गर्न इजाजतपत्र प्राप्त गरी विदेशी मुद्रा सट्टी गर्ने मनिचेन्जरहरूलाई यस बैंकबाट जारी नेपाल राष्ट्र बैंक मनिचेन्जर विनियमावली, २०६७ को विनियम १३ सँग सम्बन्धित अनुसूची १३ बमोजिम इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाको नाम ठूलो अक्षर रहने गरी साइनबोर्ड राख्ने व्यवस्था गर्ने सम्बन्धमा सम्पूर्ण मनिचेन्जरहरूलाई निर्देशन दिइएको छ ।
- ९. नियमित स्थलगत निरीक्षण, विशेष निरीक्षण तथा गैरस्थलगत सुपरिवेक्षण गरेका मनिचेन्जरहरूमध्ये दुईवटा मनिचेन्जरहरूलाई कारोवार नियमित गर्न निर्देशन दिइएको, १६ वटा मनिचेन्जरहरूलाई स्पष्टिकरण सोधिएकोमा ३ वटा मनिचेन्जरहरूलाई लेखापरीक्षण

प्रतिवेदन पेश गर्न निर्देशन दिइएको, एउटा मनिचेन्जरलाई वित्तीय विवरणसँग मेल खाने गरी क्यास बुक लगायतका विवरणहरु ठिक दुरुस्त राख्न निर्देशन दिइएको, ३ वटा मनिचेन्जरहरुलाई क्यास बुक अनुसार नगद काउन्टरमा नगद मौज्दात बढी/घटी पाइएकोले ठिक दुरुस्त राख्न निर्देशन दिइएको, एउटा मनिचेन्जरलाई डे बुक/क्यास बुकमा नियमितरूपमा प्रविष्ट गर्न निर्देशन दिइएको, एउटा मनिचेन्जरलाई तोकिए बमोजिम साईन बोर्ड राख्न निर्देशन दिइएको, उपत्यका बाहिर धनगढी कार्यालयको कार्यक्षेत्र अन्तर्गतका २ वटा मनिचेन्जरहरुलाई तोकिए बमोजिम पूँजी कायम गर्ने निर्देशन दिइएको छ । साथै, नेपाल राष्ट्र बैंक मनिचेन्जर विनियमावली, २०६७, नेपाल राष्ट्र बैंक विदेशी विनिमय कारोवार इजाजतपत्र तथा निरीक्षण विनियमावली, २०६७, यस बैंकबाट जारी निर्देशन तथा परिपत्र बमोजिम कारोवार गरेको नपाइएकोले ४ वटा मनिचेन्जरहरुलाई सचेत, ४ वटा मनिचेन्जरहरुलाई नसिहत र एउटा मनिचेन्जरलाई नगद जरिवाना गरिएको छ ।

रेमिट्यान्स (मनिट्रान्सफर) कम्पनीहरुको निरीक्षण तथा कारवाहीको स्थिति:

१०. आर्थिक वर्ष २०६९।७० को दोश्रो त्रैमास अवधिमा यस बैंकबाट रेमिट्यान्स सम्बन्धी कारोवार गर्न इजाजतपत्र प्राप्त यस बैंकमा नियमितरूपमा मासिक कारोवार विवरण बुझाउने ४७ वटा मनिट्रान्सफर कम्पनीहरु मध्ये ३ वटा मनिट्रान्सफर कम्पनीहरुको निरीक्षण तथा अनुगमन गरिएको ।
११. डेल्टा मनि एक्सप्रेस प्रा.लि. मीनभवन काठमाडौंको निरीक्षण गर्दा उक्त कम्पनी कारोवार नगरी बन्द रहेको पाइएकोले बैंक खाता, धरौटी र बैंक ग्यारेन्टी रोक्का गरिएको छ ।

अन्य इजाजतपत्र प्राप्त कम्पनीहरुको निरीक्षण तथा कारवाहीको स्थिति:

१२. त्यसैगरी, चालु आर्थिक वर्षको दोश्रो त्रयमासमा नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक लि. प्रधान कार्यालय दरबार मार्गको प्रतितपत्र, ड्राफ्ट, टि.टि. लगायत विदेशी विनिमय सम्बन्धी कारोवारको स्थलगत निरीक्षण गरिएको छ ।

(घ) निश्कर्ष

१३. आर्थिक वर्ष २०६९।७० को वार्षिक कार्ययोजना अनुसार दोश्रो त्रैमास अवधिमा ८० वटा इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाहरुको निरीक्षण गर्ने लक्ष्य रहेकोमा उक्त अवधिमा ६३ वटा मनिचेन्जर, २० वटा ट्रेकिङ्ग, ४ वटा मनि ट्रान्सफर, एउटा वाणिज्य बैंक समेत गरी कुल ८८ वटा संस्थाहरुको निरीक्षण तथा अनुगमन सम्पन्न गरिएको छ । साथै सोही अवधिमा एउटा मनिचेन्जरको विशेष निरीक्षण समेत गरिएको छ । विदेशी विनिमय सम्बन्धी कारोवार गर्न इजाजतपत्र प्राप्त विप्रेषण/मनि चेन्जर/ट्राभल्स/ ट्रेकिङ्ग/होटल/एअरलाइन्स कार्गो लगायतको कारोवार सम्बन्धमा स्थलगत निरीक्षण गर्ने कार्य भएवाट यस्ता संस्थाको कारोवार व्यवस्थित र नियमित गर्न सहयोग पुगेको देखिन्छ भने अनौपचारिक रूपमा हुने विदेशी विनिमय कारोवारलाई नियन्त्रण गर्न सरकारका प्रशासनिक निकायहरुको भूमिका पनि महत्वपूर्ण हुने देखिएको छ ।